

*П.С. БЕРЕЗІВСЬКИЙ, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри
Львівський національний аграрний університет*

Потенційні можливості Львівщини у формуванні кооперативів

Постановка проблеми. Ефективність господарювання будь-якої організаційно-правової форми залежить від рівня раціонального поєднання виробничої та ринкової діяльності кожного товаровиробника. Пореформений період розвитку аграрного сектору економіки України започаткований із 2000 року, адже попередні роки (1990-2000) були періодом власне реформування (формування приватної власності, становлення нових організаційно-правових структур тощо). Саме пореформений період характеризується специфічними особливостями, серед яких на перший план слід поставити не загальноекономічну кризу, а руйнування матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств і подрібнення земельних масивів у результаті паювання землі та майна, вихід селян із колективних сільськогосподарських підприємств зі своїми земельними і майно-

вими частками (паями), що й зумовило широкий розвиток особистих селянських господарств, зокрема у Львівській області. Окреслюючи перспективи розвитку особистих селянських господарств, треба визнати, що їх не можна вважати прогресивною формою господарювання у сільському господарстві. Вони не потребують високої кваліфікації працівників, затрати на підвищення рівня освіти в них не окуповуються, а їхні розміри надто малі, щоб у них можна було реалізувати досягнення науково-технічного прогресу. Водночас найближчим часом існування цих господарств необхідне і доцільне. Тому одним із напрямів розвитку особистих селянських господарств є широкий розвиток виробничої та обслуговуючої сільської кооперації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні і практичні засади кооперації, формування виробничих і обслуговуючих кооперативних підприємств, трансформаційних процесів у розвитку особистих селянських господарств на основі кооперування, формування нових вертикально-кооперованих структур досліджені й опубліковані в наукових працях низки вітчизняних вчених економістів-аграрників [1-4,6] .

Зокрема, В.В. Зіновчук тлумачить кооперацію як процес добровільного об'єднання зусиль і ресурсів суб'єктів, зацікавлених у досягненні певних соціально-економічних результатів, які можливо отримати лише або швидше за допомогою групових дій [2, с. 25]. Схиляємось до цієї думки, яка у сьогоденнішніх умовах є найбільш слушною.

В економічній літературі вказується, що кооперація традиційно розглядається як самоорганізована система з принципами са-

морегулювання між різними формами господарювання в сільському господарстві, що домінують у суспільстві в певний історичний період з урахуванням особливостей економічної системи [6, с.14]. Таке трактування наводить на думку, що розвиток цього процесу дає можливість ефективно розвивати виробництво. З цього приводу П.К. Канінський, В.К. Збарський і В.О. Цимбал зауважують, що нині кооперативи, як форма самоорганізації та самопомоги сільгоспвиробників у зменшенні кількості посередників у процесі просування продукції від виробника до споживача, посідають вагоме місце в аграрному секторі багатьох країн світу. Метою створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів шляхом об'єднання сільськогосподарських виробників є підвищення ефективності (збільшення доходів і зменшення витрат) власників господарств [3, с. 5-6]. У даному випадку автори мають на увазі неприбутковий характер обслуговуючих кооперативів, які створюються для задоволення власних потреб членів кооперативу.

Поєднання в одній особі власника і клієнта підприємства обумовлює особливі характеристики сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу. За твердженням М.Й. Маліка і А.С. Кудінова, базовий принцип діяльності кооперативів – неприбутковість як основний принцип для фінансового планування доходів і витрат. На відміну від інших сільськогосподарських підприємств, головною метою діяльності сільськогосподарського кооперативу є не максимізація доходів і прибутку, а одержання соціально-економічного ефекту для його членів [4, с. 28].

Концептуальний підхід Ф.В. Горбоноса до розуміння поняття кооперації полягає в тому, що ним пропонується розглядати і сприймати кооперацію як економічне явище, яке розвивається за певних сприятливих соціально-економічних, ідеологічних і правових умов. Воно є основою формування організаційної структури для співпраці людей. І якщо кооперація розвивається за певних умов, то формування кооперативу, його діяльність здійснюється за встановленими принципами. У кооперативних принципах відображені загальні закономірності, які є

основою виникнення та функціонування кооперативів [1, с. 86].

Американський науковець Девід Бартон вважає, що принцип кооперації – це верховне правило керівництва, загальна основоположна істина, всебічний і універсальний порядок, що відображає особливі цілі й унікальність кооперативної форми бізнесу [8, с. 23]. За визначенням відомого німецького фахівця в галузі кооперативного права Ганса Мюнхнера, кооперативні принципи слід розуміти як систему абстрактних ідей, які здобули кооперативи через власний практичний досвід і які в минулому довели, що вони є найприйнятнішими керівними установками для тих, хто бажає утворити і підтримати діяльність кооперативних товариств [10, с. 18]. При цьому автор розкриває практичне застосування кооперативних принципів.

Слід зауважити також, що горизонтальні й вертикальні інтеграційні процеси, централізація і концентрація капіталу, перехід на сучасні управлінські технології, використання досягнень науково-технічного прогресу – шлях до утворення потужних, конкурентоспроможних кооперативних систем. Адже на початкових етапах еволюції кооперативного руху часто члени кооперативів або їхні діти, на думку шведських дослідників, самі працювали за певну винагороду у своєму кооперативі, оскільки не існувало особливих вимог до кваліфікаційного рівня працівників [9, с.128]. Кооперативи як підприємства агробізнесу стали більш залежними від ринку праці, оскільки в умовах спеціалізації і зростання вимог до кваліфікації праці підбір відповідних кадрів став загальною проблемою кооперативного руху.

Водночас, в умовах пореформеного розвитку аграрного сектору мають місце специфічні умови для розвитку сільської кооперації, які слід поглиблено вивчати, особливо стосовно регіональних умов розвитку сільськогосподарського виробництва.

Мета статті – наукове обґрунтування напрямів розвитку кооперативних формувань на основі їх відповідності суті кооперативного підприємства і міжнародним принципам кооперації.

Виклад основних результатів дослідження. У 1999 р. сільськогосподарськими підприємствами області було вироблено

14,9% валової продукції сільського господарства, у тому числі 20,3% – рослинництва і 10,0% – тваринництва, то у 2000 році відповідно 9,2; 11,8 і 6,9%.

Нарощування обсягів виробництва валової продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах Львівщини почалося з 2004 року, відповідно у 2011 році воно становило (у постійних цінах 2010 р.) 26,8%, у тому числі рослинництва – 28,2 і тваринництва – 24,7% (табл.1).

Попри таке значне збільшення виробництва валової продукції сільського господарства

у сільськогосподарських підприємствах (включаючи великі організаційно-виробничі структури – агрохолдинги) на нинішній час залишаються невирішеними питання цивілізованої організації виробництва сільськогосподарської продукції дрібними сільськогосподарськими товаровиробниками (фермерськими й особистими селянськими господарствами). Слід зауважити, що середньорічний темп приросту виробництва валової продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах за 2004-2011 роки становив 2,2 пункта.

1. Виробництво валової продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) за основними групами виробників Львівської області у 2011 р.*

Показник	Загальний обсяг продукції		у тому числі продукція			
			рослинництва		тваринництва	
	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку
Усі категорії господарств	8400,9	100,0	4904,7	100,0	3496,2	100,0
Сільськогосподарські підприємства	2248,1	26,8	1385,3	28,2	862,8	24,7
у тому числі:						
державні сільськогосподарські підприємства	26,3	1,2	19,3	1,4	7,0	0,8
недержавні сільськогосподарські підприємства	2221,8	98,8	1366,0	98,6	855,8	99,2
з них фермерські господарства	525,7	23,7	186,7	13,7	339,0	39,6
Господарства населення	6152,8	73,2	3519,4	71,8	2633,4	75,3

*Джерело: [7, с. 27].

Слід відзначити, що основними чинниками, які стимулювали розвиток особистих селянських господарств за 2000-2003 роки у Львівській області, були зниження рівня соціальної захищеності населення, спад реального рівня заробітної плати, ріст безробіття та загальна економічна криза сільськогосподарських підприємств. Нині в Карпатському регіоні, та Львівській області зокрема, частка сільськогосподарських угідь у віданні особистих селянських господарств, а також виробництво сільськогосподарської продукції, значно перевищує середні показники по Україні, що є свідченням наявності в регіоні інших чинників, які стали стимулом для розвитку особистих селянських господарств, пов'язаних із природними, соціальними, де-

мографічними, історичними обставинами, місцевими традиціями. Серед них, висока питома вага сільського населення при порівняно низькому рівні його землезабезпеченості в області.

Більше того, з розвитком ринкових відносин на селі розширюється діяльність особистих селянських господарств, збільшуються їхні розміри, зростає виробництво продукції. На початок 2011 року в користуванні особистих селянських господарств області знаходилося 77,1% сільськогосподарських угідь, з них: ріллі – 72,5, сіножатей та пасовищ – 87,6, багаторічних насаджень – 92,5% проти 56,8; 50,7; 68,3 і 93,0% відповідно на початок 2001 року (табл.2).

2. Питома вага сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств у загальній площі сільськогосподарських угідь усіх категорій господарств Львівської області, % *

Показник	2001	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Сільськогосподарські угіддя	56,8	75,7	77,4	77,6	76,9	76,2	77,1
з них: рілля	50,7	71,2	73,0	72,9	72,1	71,5	72,5
Сіножаті та пасовища	68,3	85,2	87,0	88,0	87,4	86,7	87,6
Багаторічні насадження	93,0	94,3	94,3	94,8	95,2	94,8	95,2

*Джерело: [5, с.28].

Також спостерігається тенденція до збільшення розмірів особистих селянських господарств за площею землі на одне господарство, хоча у 2006-2011 роках середній розмір особистого селянського господарства за площею землі стабілізувався і немає вагомих відхилень у динаміці (табл. 3). Вважаємо, що у зв'язку з таким розподілом земель між сільськогосподарськими підприємствами й особистими селянськими господарствами, відбулася концентрація виробництва певних видів продукції рослинництва

та і тваринництва в останніх. Зокрема, в 2011 році особистими селянськими господарствами області вироблено 96,5% картоплі від загального виробництва в усіх категоріях господарств проти 98,9% у 2000 році, відповідно овочів – 93,5 проти 95,5%, плодів і ягід – 98,7 проти 98,7%. Відповідно у 2011 році вироблено яловичини 88,6 проти 83,4% у 2000 році; свинини – 56,5 проти 97,9%, баранини і козлятини – 100,0%; яєць – 81,0 проти 88,1%; вовни – 91,7 проти 100,0%; молока – 96,3 проти 93,6%.

3. Розмір особистих селянських господарств сільської місцевості за площею землі на одне господарство Львівської області (на початок року), га *

Показник	2001	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2011 до 2001, %
Припадає на одне особисте селянське господарство: сільськогосподарських угідь	1,87	2,40	2,52	2,51	2,48	2,45	2,49	133,2
з них: ріллі	1,13	1,57	1,65	1,63	1,61	1,61	1,64	145,1
сіножатей і пасовищ	0,68	0,77	0,81	0,81	0,81	0,78	0,79	116,2
багаторічних насаджень	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	100,0

*Джерело: [5, с. 28,79].

Позитивною є тенденція концентрації виробництва зерна, цукрових буряків, м'яса худоби і птиці (у живій масі) і яєць у сільськогосподарських підприємствах, що є свідченням використання масштабу виробництва. І все-таки особистими селянськими господарствами в 2011 році було вироблено зерна 41,1% від загального обсягу його виробництва в усіх категоріях господарств проти 46,0% у 2000 році, цукрових буряків (фабричних) – відповідно 6,7 проти 52,4, м'яса худоби та птиці (у живій масі) – 50,8% проти 91,8%.

В особистих селянських господарствах, на противагу сільськогосподарським підприємствам, спостерігається незначне зменшення в динаміці поголів'я худоби, а поголів'я кролів і бджолосімей збільшилося. Зокрема, поголів'я великої рогатої худоби в особистих селянських господарствах на початок 2011 року зменшилося порівняно з поголів'ям на початок 2001 року в два рази, відповідно корів – удвічі, свиней – на 21,8%, овець та кіз – на 31,2, коней – на 9,2, а кролів збільшилося на 9,2%, бджолосімей – у 2,4 рази. На кінець 2011 року в особистих селянських господарствах утримували 89,8% великої рогатої худоби від загального поголів'я в усіх категоріях господарств проти 81,7% на кінець 2001 року, корів – відпо-

відно 94,0 проти 89,3; свиней – 61,4 проти 92,4; овець та кіз – 90,1 проти 97,9; коней – 98,3 проти 81,4; кролів – 97,5 проти 99,9; птиці – 57,4 проти 93,2 і бджолосімей – 97,3% проти 76,4% на кінець 2000 року.

Слід відзначити й те, що протягом 2001-2011 років спостерігалася тенденція до різкого скорочення поголів'я продуктивної худоби, яка утримується в особистих селянських господарствах сільської місцевості, з розрахунку на 100 господарств.

Зокрема, в особистих селянських господарствах з розрахунку на 100 домогосподарств населення сільської місцевості на початок 2011 року утримувалося 67 гол. великої рогатої худоби проти 126 гол. на початок 2001 року; корів відповідно – 45 проти 82; свиней – 48 проти 63; овець – 1,1 проти 2,1; кіз – 3,7 гол. проти 5,0 гол.

Значна частина особистих селянських господарств не утримують усіх або певних видів худоби. На початок 2011 року таких господарств в області було 33,0% проти 18,5% на початок 2001 року; таких, що не утримують великої рогатої худоби, включаючи корів – відповідно 59,6 проти 34,7; корів – 61,6 проти 35,2; свиней – 68,4 проти 54,0; овець – 99,2 проти 97,0; кіз – 97,3% проти 94,4% на початок 2001 року. Продук-

тивність худоби та птиці в особистих селянських господарствах вища, ніж у сільськогосподарських підприємствах, що й забезпечує їм можливість виробляти ще значні обсяги сільськогосподарської продукції. Проте вищенаведені дані показують, що у розвитку тваринницьких галузей в особистих селянських господарствах спостерігаються тенденції до їх згорання.

Слід зауважити, що лише порівняно високу продуктивність худоби в особистих селянських господарствах можна вважати позитивним аргументом, який вказує на вигідність виробництва продукції тваринництва у даній категорії господарств. Інші ж обставини свідчать тільки про тимчасові чи не надто переконливі вигоди, які не можна розглядати як вагомий аргумент при плануванні багатокладної аграрної економіки.

Досвід розвинутих країн показує, що важлива роль у підвищенні продуктивності сільського господарства належить саме системі сільської кооперації. Адже повний відхід нашої держави від виконання таких невластивих їй функцій у ринковій економіці, як заготівля, збут і переробка сільськогосподарської продукції, забезпечення товаровиробників матеріально-технічними засобами, надання технічних, технологічних та науково-консультаційних послуг, створення і підтримка інфраструктури села тощо, може призвести до експлуатації дрібних сільськогосподарських товаровиробників, якщо вони не об'єднують свої зусилля для створення власних, повністю ними контрольованих, структур агробізнесу.

Проблему поєднання виробничої й ринкової діяльності, на думку В.В. Зіновчука, можна розв'язати трьома способами. При цьому вчений особливу увагу акцентує на третьому способі, за допомогою якого сільськогосподарські товаровиробники можуть не лише забезпечити гармонію виробничої та ринкової діяльності, а й стати рівноправними, конкурентоспроможними учасниками ринкових відносин, – це вертикальна інтеграція, тобто об'єднання їхніх зусиль із метою просування у суміжні із сільськогосподарським виробництвом сфери діяльності для забезпечення контролю за рухом створеної у власному го-

сподарстві продукції та одержання від цього відповідного зиску [2, с.12-13].

Отже, поєднання економічної й соціальної функцій найкраще реалізується в кооперативних підприємствах, які слід розглядати як спосіб залучення товаровиробників до великомасштабного агробізнесу, що дає їм змогу одержувати прибуток не тільки від виробничої діяльності, а й від інших стадій подальшого руху виробленої ними продукції. Необхідною умовою ефективного розвитку аграрного сектору є поширення різних видів обслуговуючої кооперації.

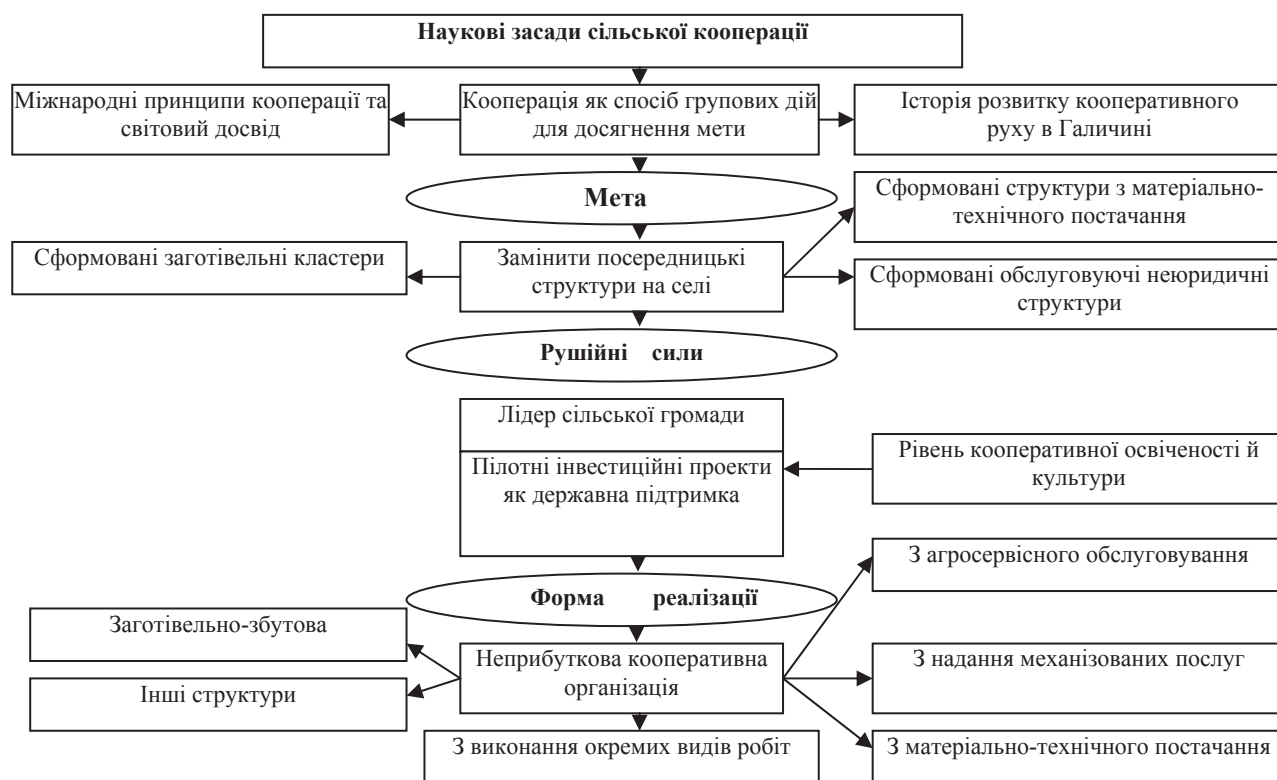
Виходячи з вищенаведених узагальнень, нами запропоновані наукові засади сільської кооперації у пореформений період розвитку сільських територій (рис.). При цьому сільську кооперацію розглядаємо як спосіб групових дій для досягнення певної мети за умови реалізації міжнародних принципів кооперації на основі історичного світового досвіду та розвитку кооперативного руху в Галичині. Метою сільської кооперації в пореформений період розвитку сільських територій є формування відповідних організаційних структур, які замінять посередницькі комерційні структури на селі, що дасть можливість забезпечити виробництво сільськогосподарської продукції в межах раціональних організаційно-виробничих структур, формувати оптимальну галузеву структуру виробництва, у тому числі й глибокоспеціалізовані формування, забезпечити членів кооперативних об'єднань робочими місцями, знизити собівартість продукції та підвищити дохідність виробництва.

Слід також відзначити, що у сільській місцевості нині сформовані відповідні нелегальні заготівельні кластери, зокрема продукції скотарства (молока, великої рогатої худоби на м'ясо), тому є певні проблемні питання в організації нових структур, іноді досить конфліктні. Більше того, у селах сформовані обслуговуючі неюридичні структури, які надають послуги з обробітку ґрунту, сівби сільськогосподарських культур, догляду за посівами, збирання врожаю, вантажних перевезень, у ряді випадків заготівлі й переробки сільськогосподарської продукції (здебільшого рослинництва і плодовоовочівництва) тощо. Такими обслуговуючими структу-

рами надаються послуги особистим селянським господарствам із використанням технічних засобів, а також кінно-ручним способом. Тому проста їх ліквідація не буде легкою, водночас такі структури не дають жодних надходжень до місцевого бюджету. На нашу думку, їх усе-таки на певних умовах також слід залучити в кооперативні формування разом із наявними в них технічними засобами і живою тягловою силою (кіньми).

На наше переконання, нині вкрай важливими рушійними силами цього процесу є визначення лідера сільської громади чи кі-

льох громад, який би взяв на себе ініціативу організації кооперативних структур, забезпечив відповідний рівень кооперативної освіченості та культури. Крім цього, без фінансового стимулювання буде дуже важко організувати такі структури. Тому вважаємо, що доцільно спрямувати кошти цільових програм державної підтримки розвитку сільського господарства через кооперативні організації у вигляді пілотних інвестиційних проектів як державної підтримки розвитку сільської кооперації.

Наукові засади сільської кооперації у пореформений період розвитку сільських територій

Джерело: Власна розробка.

Формою реалізації сільської кооперації як способу групових дій для досягнення певної мети має бути неприбуткова кооперативна організація, яка формується за певним видом діяльності (заготівельно-збутова, із надання механізованих послуг, із матеріально-технічного постачання, із виконання окремих видів робіт, з агросервісного обслуговування, інші структури).

Проектом нового Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” детальніше виписані економічні засади діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, що дасть можливість уникнути

низки проблемних питань їх створення і функціонування, зокрема з податковими органами. У проекті Закону вказується, що діяльність сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів спрямована на сприяння прибутковому господарюванню та збільшенню доходів його членів, а за відношенням до своїх членів не є підприємницькою діяльністю і здійснюється на неприбутковій основі. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи мають право надавати послуги за цінами й тарифами, що встановлюються на договірних засадах окремо для членів кооперативу та інших осіб, причому мають

право надавати послуги іншим фізичним і юридичним особам в обсягах, що не перевищують 20% загального річного обороту кооперативу. Очевидно, що такі чітко виписані економічні засади діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів дадуть можливість поживати розвиток сільської кооперації.

Висновки. Пореформений розвиток аграрного сектору економіки характеризується чітко вираженими специфічними регіональними умовами. Тому формування кооперативних сільськогосподарських обслуговуючих структур у сільській місцевості не-

обхідно здійснювати на основі глибокого аналізу тих умов, у яких провадитиметься їхня діяльність, обґрунтовувати найбільш доцільні й раціональні їхні форми з урахуванням потреб усіх дрібних суб'єктів господарської діяльності сільських територій.

Вважаємо, що перспективними напрямами наукових розвідок з цих питань повинні бути дослідження формування кооперативних організацій (вертикально інтегрованих структур, створених дрібними суб'єктами господарської діяльності) на мікрорівні з урахуванням регіональної специфіки їх розвитку.

Список використаних джерел

1. Горбонос Ф.В. Кооперація: методологічні і методичні основи /Ф.В. Горбонос. – Львів: Львів. держ. аграрн. ун-т, 2003. – 264 с.
2. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. / В.В. Зіновчук - 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Логос, 2001. – 380 с.
3. Канінський П.К. Розвиток обслуговуючої кооперації в сільському господарстві України: монографія / П.К. Канінський, В.К. Збарський, В.О. Цимбал. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 222 с.
4. Малік М.Й. Кредитне обслуговування сільськогосподарських кооперативів: монографія / М.Й. Малік, А.С. Кудінов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 166 с.
5. Сільськогосподарська діяльність господарств населення Львівської області: стат. зб. – Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 153 с.
6. Сільськогосподарська кооперація в Галичині: історія, сучасність, перспективи [текст]: наук. - практ. посіб. / Кол. уклад.: М.Д. Костюк, П.М. Музика, А.Я. Доманський, І.Я. Паньків, Д.О. Соломонко; Львів. обл. держ. адміністрація. – Львів: СПОЛОМ, 2012. – 168 с.
7. Сільське господарство Львівщини: стат. зб. – Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – 172 с.
8. Barton, David G. "1. What is cooperative? 2. Principles". Cooperatives in Agriculture. Edited by David Cobia/ Englewood Cliff, New Jersey: Prentice Hall, 1989. – P. 1-34.
9. Johansson, Tore et al. Farmers' Cooperation in Sweden: Origin and Development. LTs förlag, Stockholm, 1980. – 1440 p.
10. Münkner, Hans-H. Cooperative Principles and Cooperative Law. 4 th Reprint/ Institut für Kooperation in Entwicklungsländern, Marburg/Lahn, 1981. – 153 p.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2012 р.

* * *